

Н.М. Проценко, канд. екон. наук

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. Структурні зміни в сучасній економіці України є підґрунтям, на якому формується людський капітал. В зв'язку з цим поняття «людський капітал» на сьогоднішній час набуває великого значення як для економіки держави в цілому, так й для окремих підприємств. Спостерігається різке зростання інтересу економічної науки до шляхів становлення і розвитку людських творчих здібностей, постійно зростає кількість підприємств, керівництво яких починає визначати людський капітал одним з дієвих інструментів забезпечення достатнього рівня ефективності діяльності підприємства.

В зв'язку з цим дослідження деяких аспектів проблеми формування та використання людського капіталу у такій важливій для економіки країни сфері, як сільське господарство є актуальними і давно назрілими, оскільки від їх вирішення залежать не тільки доля вітчизняної економіки та можливості її переходу на інноваційну модель ринкової економіки, а також стабільність соціально-політичного життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний огляд економічних джерел показав, що теорією людського капіталу почали займатися ще в ХІХ столітті. Серед таких відомих економістів-теоретиків як А. Сміт, Дж. С. Мілль, Джордж Мак-Куллох, Нассау Сеніор не одноразове відбувалися дискусії про необхідність і доцільність трактування людини та її здібностей як своєрідного основного капіталу [1-4].

Розробкою проблеми людського капіталу вже на сучасному періоді з українського боку займалися В. Герасимчук, І. Лукінов, Л. Михайлова, В. Петюх та ін. [5-8]. Із зарубіжних вчених-економістів цій проблемі присвячені праці американського економіста, професора Г. Беккера [9], російських дослідників Л. Абалкіна, С. Дятлова, В. Іноземцева та ін. [10-12]. Разом з тим, з урахуванням розширення видів діяльності підприємств, впливу ринкового середовища, виникає нагальна потреба в аналітичному дослідженні стану людського капіталу.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування сутності людського капіталу, аналіз загального стану людських ресурсів на селі,

висвітлення факторів, що впливають на формування та розвиток людського капіталу сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд найбільш характерних поглядів економістів різних шкіл свідчать про те, що в економічній теорії поняття «людський капітал» розглядається в широкому та вузькому сенсі. Людський капітал в широкому значенні цього слова – це специфічна форма капіталу, що втілена в самій людині, це наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій. У вузькому сенсі, на наш погляд, вірною є точка зору Стенлі Фишера, який дав наступне визначення терміну «людський капітал»: «людський капітал є міра втіленої в людині здатності приносити дохід» [13]. Тобто людський капітал – це сукупність індивідуальних потенціалів людей у рамках того або іншого рівня.

Для більшості вітчизняних і зарубіжних досліджень є твердження, що найбільш важливим аспектом формування і подальшого розвитку людського капіталу є інвестиції (особисті, приватні, державні та ін.). Людський капітал вважається стійким видом інвестицій. Інвестиції в людський капітал безумовно є витратною статтею, проте не споживчою, яка спрямована тільки на розвиток працівника, а продуктивною, оскільки в майбутньому ефект від цих інвестицій може покрити понесені витрати і сприяти розвитку підприємства. Проте варто зазначити, що позитивний ефект спостерігатиметься тільки у тому випадку, якщо будуть бажання і здатність самого індивіда до сприйняття і адаптації даних інвестицій в потрібному йому напрямі з метою подальшого примноження.

Сільське господарство і сільські території потребують інноваційного розвитку і вливання інновацій. Саме людський капітал є основним джерелом численних новацій і змін в суспільстві, чинником його вдосконалення, переходу до нової якості життя. Тому розвиток людського капіталу, підвищення його якостей дозволяє вирішувати численні соціально-економічні проблеми, прискорює інноваційний розвиток як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Формування і чисельність людського капіталу безпосередньо залежать від чисельності населення, статевого та вікового складу. Тенденції зниження чисельності сільського населення супроводжуються наростанням кризових явищ, які пов'язані з дефіцитом робочої сили і, як наслідок, наростанням дефіциту продовольства.

Аналізуючи дані таблиці 1, можемо відмітити, що в розвитку людського капіталу сільській місцевості України протягом 2000-2012 рр. спостерігаються такі тенденції:

✓ частка сільського населення у загальній кількості повільно, але стабільно зменшується, до того ж, темпи зниження чисельності сільського населення випереджають темпи зниження кількості населення в країні: так, якщо загальна кількість населення у зазначений період скоротилася на 8 %, у сільській місцевості – на 10,6 %;

✓ скорочення частки зайнятого населення працездатного віку у загальній кількості на 0,6 %, проте у сільському господарстві ці зміщення більш вагомі – на 4,1 %;

✓ збільшення частки населення у працездатному віці на 14,1 % і скорочення частки населення молодше працездатного віку на 3,1 %, що може привести в перспективі к диспропорціям у структурі працездатного населення;

✓ частка безробітних громадян працездатного віку, що мешкають у сільській місцевості, у 2012 році склала 7,4 %, а в цілому по країні – 3,6 %.

1. Динаміка сільського населення України (2000-2012 рр.)

Показники	Роки				
	2000	2009	2010	2011	2012
Усього населення, тис. осіб	49400,0	45963,4	45782,6	45598,2	45453,3
Частка сільського населення в загальній чисельності населення, %	32,5	31,5	31,4	31,3	31,2
Розподіл сільського населення за статтю:					
жінки, тис. осіб	8624,8	7724,2	7658,2	7600,1	7546,5
чоловіки, тис. осіб	7406,5	6789,2	6754,0	6727,9	6703,1
Економічно активне сільське населення у віці 15–70 років, тис. осіб	6713,6	7008,7	6967,7	6971,9	6878,6
Із них: зайняті	6255,5	6506,7	6309,1	6450,3	6370,7
безробітні	458,1	502,0	552,9	521,6	507,9
Структура сільського населення за працездатністю, %					
молодше працездатного віку	20,4	17,3	17,2	16,0	17,3
працездатного віку	51,0	56,0	56,2	66,0	65,1
старше працездатного віку	28,6	26,7	26,6	18,0	17,6

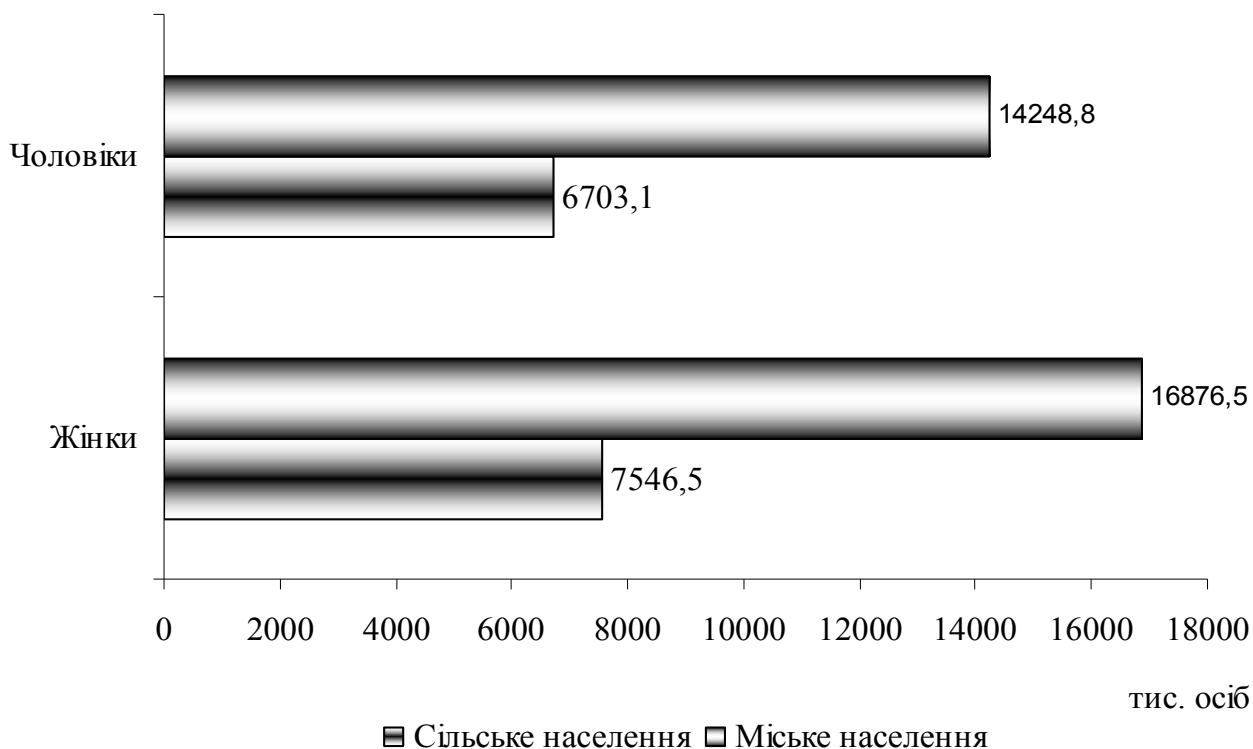
Джерело: Держкомстат України

Також варто відмітити, що про неблагополучну ситуацію з відтворенням людського капіталу на сільських територіях говорить той факт, що протягом досліджуваного періоду посилювалась диспропорційність структури сільського населення по відношенню до

міського за статтю. К 2013 року в сільській місцевості чисельність жінок перевищує кількість чоловіків на 11,2 %, в міських поселеннях це співвідношення складає 15,6 %, що вказує на значний вплив жінок фертильного віку до міста (рис. 1) [14, С. 23].

Порушення статевого співвідношення загрожує погіршенням процесу відтворення сільської частини населення. Розвивається відтворювальний потенціал для заміщення поколінь батьків поколіннями дітей. До того ж високий рівень смертності, що перевищує рівень народжуваності майже в усіх регіонах України, вказує на від'ємний природний приріст населення й залишається однією з основних причин депопуляції сільського населення нашої країни.

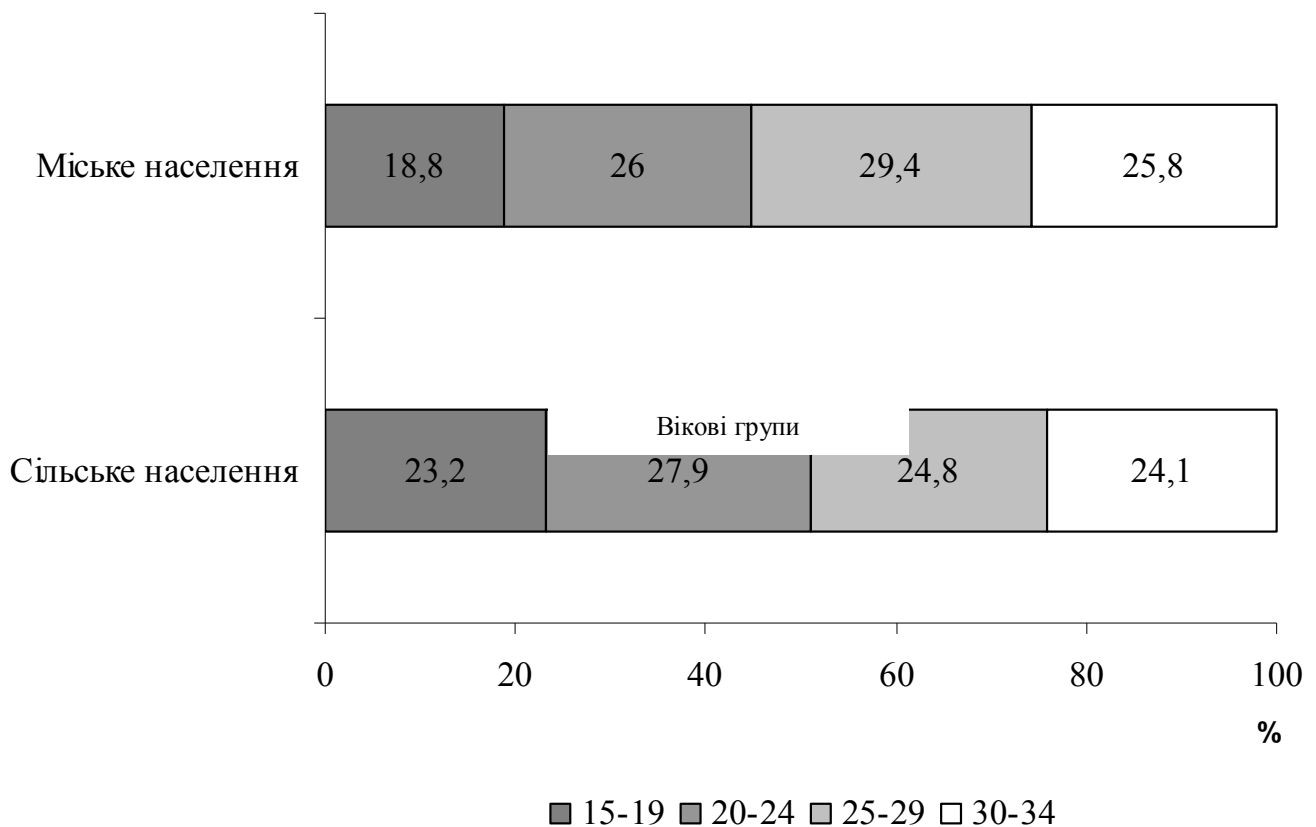
Досвід провідних європейських країн доводить, що інвестування в молоду людину є ключовою передумовою інноваційного розвитку суспільства, становлення сучасної конкурентоспроможної економіки. В свою чергу, конкурентоспроможність економіки тісно пов'язана зі стабільним демографічним розвитком, здатним забезпечити необхідний рівень відтворення людського капіталу. Проте, починаючи з 2004 р. по 2012 р. спостерігається скорочення чисельності сільської молоді майже на 5 % і переважно за рахунок наймолодших вікових груп (14-17 років), які були народжені у період суспільно-економічних трансформацій [14, С. 34-36].

Рис. 1. Статева структура сільського і міського населення України у 2012 р.

Не можна обійти увагою і питання зайнятості молоді у сільськогосподарському виробництві. В розвинутих країнах чисельність зайнятого населення у сільському господарстві складає 3-5 %, тому зменшення чисельності сільського населення України можна було би віднести до об'єктивного процесу, що зумовлений переведенням сільськогосподарського виробництва, в першу чергу, в сільськогосподарських підприємствах на інноваційну основу. Однак при зростанні окремих показників в країні спостерігається деіндустріалізація сільгоспвиробництва, спрощенням його структури. Все це супроводжується цілим рядом соціально деструктивних явищ, що суттєво прискорюють депопуляцію сільських місць. Якщо молодь віком 15-19 років у сільській місцевості перевищують таку ж вікову групу, що мешкає у містах, то структурна перевага старших вікових груп молоді змінюється, й не на користь українському сілу (рис. 2) [14, С. 14-18].

В площині статевого розподілу молоді за типом поселень також спостерігається негативна тенденція. Становище сільських жінок, незадовільні умови праці і життя спричинили міграцію жіночої молоді, яка майже у двічі перевищила міграцію молодих чоловіків, що знизило процес відтворення на сільських територіях.

Рис. 2. Розподіл сільської та міської молоді за окремими віковими групами в Україні (станом на 1 січня 2013 р.)

Демографічна криза є результатом деформацій у суспільному житті, насамперед з переходом до ринкових відносин, що негативно позначились на сільськогосподарському виробництві, ускладнили ситуацію із зайнятістю сільського населення.

Виражена негативна динаміка щодо рівня зайнятості сільського населення працездатного віку (середньорічна чисельність працівників, що зайняті у сільськогосподарському виробництві, знизилася досить істотно –

2. Соціально-економічні умови розвитку людського капіталу у сільському господарстві

Показник	Роки				
	2000	2009	2010	2011	2012
Середньорічна кількість працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, тис. осіб	2551	625	595	561	576
Зайнятість населення у сільському господарстві до загальної кількості зайнятих, %	21,5	15,5	15,3	16,7	17,4
Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві, грн	114	1206	1430	1801	2023

У т.ч.:					
до економіки в цілому, %	49,6	64,0	65,6	70,4	68,6
до прожиткового мінімуму працездатного населення, %	39,6	164,0	159,1	184,6	183,2

Джерело: Держкомстат України

на 77,4 %.), загострення проблеми безробіття у сільській місцевості, заробітна плата, розмір якої в сільському господарстві є одним з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності – це, на нашу думку, є свідченням повільності впровадження ринкових перетворень у сільській місцевості та диверсифікації економіки села [] (табл. 2).

Висновки. Інтеграція України у світове співтовариство висуває в коло першочергових завдань переведення сільського господарства на інноваційний рівень розвитку. Проте на сьогоднішній момент існує ряд стримуючих чинників інноваційного розвитку сільського господарства, одним з яких є стан людського капіталу.

Внаслідок багаторічного відставання сільського господарства від інших галузей економіки, занедбаності соціальної сфери села відбулося різке падіння якості життя на селі, деградація багатьох складових людського капіталу. Тому раціональне використання вже наявного людського капіталу і формування такого, що відповідає сучасним вимогам, є насущним завданням модернізації економіки країни на інноваційній основі. Здійснення цього завдання не можливо без усебічної державної і громадської підтримки, яка буде цілеспрямована на забезпечення якості життя сільського населення за допомогою використання різних видів економічної підтримки усіх форм господарювання і сільських територій. Система розподілу державної підтримки повинна носити чітко виражений соціальний характер, що безумовно істотно впливатиме на відтворення і розвиток людського капіталу не лише на цьому етапі економічного розвитку, але й на перспективу.

Бібліографічний список: 1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэгиз, 1962. – 864 с. 2. Милль Дж. С. Основы политической экономии: Т. 1. / Дж.С. Милль – М.: Прогресс, 1980. – С. 139. 3. McCullox J.R. The Principles of Political Economy / J.R. McCullox – Alex Murrey, @ Son, 1870. – P. 57-67. 4. Senior N.W. An Outline of the Science of Political Economy / N.W. Senior – N.Y. 1939. – P.10. 5. Герасимчук В.І. Соціально-орієнтований ринок праці і проблеми його становлення / В.І. Герасимчук – К.: Видавництво принт експрес, 2000. – 32 с. 6. Лукінов І.І. Регулюючі ринкові і державні механізми в агробізнесі України / І.І. Лукінов // Економіка АПК. – 1999. –

№ 1. – С. 4-9. 7. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах / Л.І. Михайлова: монографія. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 388 с. 8. Петюх В.М. Кадрова складова інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств / В.М. Петюх // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов. – Донецк: Донеччина, 2000. – С. 269-270. 9. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11. – С. 115-116. 10. Абалкин Л.И. Парадоксы измерения человеческого капитала / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – С.51-70. 11. Добрынин А.Н Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.Н. Добрынин, С.А. Дятлов. – СПб.: «Наука», 1999. – С. 6-7. 12. Иноземцев В.В. Поиск разумной стратегии / В.В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 7. – С. 124-128. 13. Фишер С. / Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. Пер. с англ. с 2-го изд. – М.: Дело, 2006. – 864 с. 14. Розподіл постійного населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2013 року // Держкомстат України: Статистичний збірник. – Київ – 2013. – 413 с.

Проценко Н.Н. Человеческий капитал сельских территорий в контексте инновационного развития сельского хозяйства. В статье исследуются теоретические аспекты развития человеческого капитала, дан анализ его развития в сельском хозяйстве Украины.

Protsenko N. A human capital of rural territories is in the context of innovative development of agriculture. The theoretical aspects of development of human capital are investigated in the article, this analysis of his development in agriculture of Ukraine.